

AZ EMBER TESTI SZERVEZETÉNEK ÉS PSZICHIKUMÁNAK EGYMÁSRA HATÁSA ÉS EGYMÁSTÓL FÜGGÉSE

GEGESI KISS PÁL akadémikus

Közlésre érkezett: 1977. IV. 19.

Semmelweis Orvostudományi Egyetem I. sz. Gyermekklinika, Budapest

A testi szervezet (szomatikum) mint minden emberre általában érvényesen meghatározott morfológiai és működési rendszer, és az *emberi pszichikum* mint egyénileg kialakult, meghatározott funkcionális struktúra kölcsönösen egymásra hatását akkor lehet helyesen értelmezni, ha a két szisztéma egyedenkénti kialakulását és lényegi minkéntjét figyelembe vesszük.

I. A szomatikum

A korszerű tudomány felhasználva a gyakorlati megfigyelések és a tudományos kutatások eredményeit a testi szervezetre (szomatikum) vonatkozó kérdésekben világos és egyértelmű állásfoglalást képvisel. Így célszerű első sorban ezt a problémát foglalni össze röviden.

Az emberi testi szervezet (szomatikum) az ontogenezisben akként alakul a magzati életen, a megszületésen, az újszülött, a csecsemő, a gyermek, az ifjú, a felnőtt, az idősödő és az öregkoron át, az érésen, a felépülésen, majd a már kifejlettek megtartásán, végül a lebontódáson keresztül, ahogyan a filogenezisben beprogramozódott és a csírasejtek egyesülésekor a zygóta állapotban egyberendeződött kromoszóma garnitúrában realizálódott alapvető „törvényszerűségek”, vezérlési rendszer előírja. *Egészséges körülmények között* ez a vezérlési rendszer bizonyos típusokra csoportosulás (nevezzük alkatnak) ellenére is minden ember testi szervezetére általában érvényes morfológiai és élettani jellegű működési formációk kialakulását mintegy törvényszerűen kierőszakolja. Elindulva a zygóta állapotból minden ember testi szervezeteiben folyamatosan kialakul meghatározott alaki és működési formában minden szerv, kialakul a szervek koordinált működése, létrejönnek a különböző működési rendszerek, és kialakul a rendszerek működésének „belső” célszerűségét mintegy kényszerűen igénylő és biztosító testi szervezeti egész. Ez az egész, mint egység más, talán több is mint a részek szummációjára. Ennek az egységnek, ennek az „egész”-nek a belső egyensúlyát — az élet folyamán jelentkező szükségszerű kilengések ellenére — a belső testi-szervezeti homeosztázist megfelelő belső és külső idegvégződések (intero- és exteroceptorok) részben onnan ide, innen oda

haladó idegpályák közbejöttével (neuralisan) mintegy kitapogatva, közvetítve a váltakozásokat és a vezérlést, részben a testnedvek áramlásával (humoralisan) a testnedvekben levő anyagok mint a megfelelően érzékeny idegsejtcsoportokra hatást kifejtők (információt átadók) szolgálják.

A szomatikus rendszerben önmagán belül tehát a filogenezisben megszerveződött egy bizonyos vezérlő- és végrehajtó rendszer működik. A vezérlőrendszer elsősorban mindig az adott testiszervezet fennmaradását, életben maradását, közvetlenül ehhez kapcsolódva bizonyos érési szint kialakulása után az emberi szervezet önmaga megismétlését, vulgárisan kifejezve az ember mint faj fennmaradását hivatott érvényesíteni. Érvényesül ez a vezérlés a testi-szervezet egészségi állapotában éppúgy, mint különböző betegségi állapotokban. Utóbbi esetekben ez a vezérlési rendszer irányítja és aktivizálja azokat a funkciókat, amelyek a test-idegen anyagokat a szervezetből kilőni törekednek, irányítja a nem megfelelő anyagokat közömbösítő működéseket, a hiányállapotokat vagy a „túl sok”-állapotokat megszüntető működéseket és a morfológiailag sérült részeket helyreállító vagy a keletkezett részeket „hegges” kitöltő funkciókat.

Bármilyen bonyolult is ez az emberi testi-szerkezeti rendszer, a biológia és a különböző orvostudományok már nagyon sokat felderítettek és objektíven értékelhető adatokkal elfogadhatóvá tettek e rendszer alaki és működési milyenségéről mind egészséges állapotra, mind betegségi állapotokra, folyamatokra vonatkozóan. Részletekre ezúttal nem lehet célom kitérni. Arra kívántam az eddigiekkel rámutatni, hogy a testi-szervezet általában minden emberre érvényesen, genetikailag, veleszületetten meghatározott törvényszerűségeket követve a legkülönbözőbb külső környezeti körülmények között is egyugyanazon sémát követve alakul ki és halad az érés útján elhanyagolható egyéni különbségekkel a felnőttiséget jellemző testi-szerkezeti morfológiai és szervi, szervrendszeri funkcionális formáció felé.

A testi-szerkezeti rendszer működési alapelve a *jelen élettani jellegű szükségletei kielégítésének biztosítása*. Eközben mind a részfunkciók, mind azok koordinálása a múlt begyakorlásait követő. Ez a működés a szükségletek kielégítési törekvése közben nem improvizál, hanem minden történés a korábban kialakult módszer, meghatározott törvényszerűség szerint zajlik le. Azt jelenti ez, hogy a filogenezisben beprogramozottak szerint kialakul a testi-szervezet részeiben és egészének egységében az élet élése folytán keletkezett szükségletek érzékelése-, észrevétele-funkció, kialakul a szükségletek kielégítésére törekvés funkció és a kielégítéshez szükséges akarási belső anyagmozgatási és mozgási-cselekvési funkciók készség és képesség. Mindezek a múlt ödösek — ismétlem — az egyén testi-szerkezete fenntartására, illetve adott időpontokban az érés tovább haladásának biztosítására irányulnak.

Ezen élettani jellegű szükséglet-kielégítést szolgáló működési folyamatok belső mechanizmusát az ugyancsak a filogenezisben kialakult „*feltétlen reflex*”-

funkció rendszer jelenti, illetve az egyedi fejlődés kezdetén e feltétlen reflex-rendszer kialakulására vonatkozó készség képessége. E mechanizmusban az inger-forrás az adott időpontban fellépő bizonyos élettani jellegű vegetatív változás által előidézett *szükséglet*, „a reflexív” pedig az első jelzőrendszerben a feltétlen reflex folyamatok egymáshoz kapcsolódó lánc. A lánc befejeződése azután olyan történés, ami tulajdonképpen a szükséglet kielégítését eredményezi. Vonatkozik ez a testi-szervezet részeire (sejtek, szövetek, szervek, szervrendszerek) és a testi-szervezet egészére, mint egységre egyaránt.

A filogenezisben kialakult *feltétlen reflex* mechanizmusok közül csupán néhány fontosat említek meg. Ilyenek: a szív működésnek, a vérnyomásnak, az erek tónusának, a légzésnek, a bőrfelszín hőmérsékletének, az izzadás-mirigyek, az emésztőrendszer, a vizelet-széket ürítési rendszerek működésének, a sejti anyagcserének, az endokrin rendszernek, a pupillának meghatározott szükséglet okozta ingerekre való reagálási válasza. Megemlíthetők az odafordulási (tájékozódási) reflex, a szájjal keresési-megragadási reflex, a szopási-nyelési reflex, a sírással (hangadással) jelzés reflex, a kapaszkodási, a menekülési reflex, a mozgással-védekezési reflexek, a szükséglet intenzívvé válása kiváltotta és sírással, testmozgással jelzett nyugtalanság (kín)-reflex, valamint a szükséglet *kielégítése* kiváltotta megnyugvási (öröm)-reflex.

Mindezen feltétlen reflex-funkcionalitások egészséges körülmények között végig kísérik az embert megszületésétől kezdve az egész egyéni életen.

A testi-szervezet (szomatikum) működési, megnyilvánulási lényegének alapja tehát a testi-szervezet egészében, egységében, illetve összetevő részeiben (sejtjeiben, szöveteiben, szerveiben, szervrendszereiben) az élet élése folytán természetesen kiváltódott *élettani jellegű szükségleteknek kielégítésére törekvés*. Az élet lüktetését jelentő működéseket kiváltó inger tehát valamilyen szükségletnek megfelelően intenzívvé válása. A működési mozgások mechanizmusa *feltétlen reflex* folyamat. A működés célja az ingerre válaszadás, vagyis a szükségleteknek vagy a külvilágból „megszerzéssel” vagy a saját belső tartalékaiból mobilizálásával való kielégítése. Végeredményben e működést megindító és fenntartó vezérlési „elv” az egyedi élet és ezen át a faj fennmaradásának biztosítása.

Az elméletileg elkülönülten szemlélt emberi testi-szervezet (szomatikum) élettani jellegű *szükségeinek* kialakulása, a szükségletek kielégítési történéseinek mechanizmusa és a kielégítéshez felhasznált anyagoknak a külvilágból való „megszerzése”, esetleg belső tartalékok mobilizálása és a kielégítés célja is mind a biológia-fiziológia törvényszerűségei szerintiek. A testi-szervezetben érvényesülő inger—ingerület—izgalom, ennek belső és külső feldolgozása, az oldás, a válaszadás mind biológiai-fiziológiai jellegűek, a *természet* közvetlen megnyilvánulásának az élet jellemző emberi specifikus formái.

E testi-szervezeti rendszer (szomatikum) biztosítja az emberi élet számára a biológiai folytonosságot. Alapjában e biológiai-fiziológiai formáció ad

lehetőséget minden emberi történés számára. Ezen belül alakul ki az a sajátos funkcionális is, amit emberi pszichikumnak nevezünk. A pszichikum azonban már sajátos emberi alkotásként túllép a tisztán biológiai szféra határain.

Az elméletileg elkülönítetten szemlélt testi-szervezetre vonatkozóan vita csak egyes részletkérdésekben van. Ezek azonban a most tárgyaltak szempontjából elhanyagolhatók.

Nem ilyen egyértelmű és nem is ilyen egyszerű az *emberi pszichikum* mi-
benléte és kialakulására vonatkozó felfogás.

II. A pszichikum

A pszichikummal foglalkozásban ezúttal nem részletezzük azt az álláspontot, amit a lélekről az idealista ideológia képvisel. A leghatározottabban talán *Platon* fogalmazta meg azt az idealista világszemléletet, mely szerint a lélek, a psziché mintegy tárgyában örökkévaló. E felfogás szerint a létezésben a lélek az elsődleges lényeg, és az idea ekként halhatatlan és elsődlegesen irányító. A halhatatlan lélek különváló a testtől. E felfogás mellőzését — gondolom — elfogadhatóvá teszi már néhány orvostudományi és gyakorlati eredmény. Elegendő azon általános ismeretekre hivatkozni, hogy ha speciálisan bizonyos idegsejtekhez kötődő kémiai szerekekkel, gyógyszerekkel morfológiai változások nélkül idegsejti fiziológiai változásokat hozunk létre, a fiziológiai változással meg lehet változtatni, befolyásolni lehet a pszichikumot. Ilyenszerű legdurvább hatás, ha valakit narkotizálunk. A narkotizáláshoz használt anyagok bizonyos idegsejtsoportok specifikus működését felfüggesztik, és erre megszűnik a teljes pszichés működés. Ismert az is, hogy bizonyos kemikáliák alkalmazására depressziók jönnek létre, mások hatására pedig eufóriás állapotok. Jól ismertek azok a fantasztikus víziók, hallucinációk is, amelyeket általában pszichés megnyilvánulásoknak fogadnak el, és amelyek bizonyos kémiai jellegű anyagok használatakor alakulnak ki. A csecsemőgyógyászat területéről kiemelhető az is, hogy a kromoszóma-aberrációk fejezetben mind több kórképet ír pontosan le a tudomány, amikor bizonyos enzim működési zavarok (tehát jellegzetesen fiziológiai zavar) miatt pszichés fogyatékoságok jönnek létre. Van e pszichés fogyatékoságok között olyan is, amelyet meghatározott összetételű táplálással meg lehet szüntetni. Emlékeztetünk arra is, hogy az agy legkülönbözőbb morfológiai változással járó betegségei következtében teljesen megváltozik a korábbi „lélek”, vagy valamelyik „lelki” működés. E helyen nem részletezem ezeket sem. Mi úgy véljük, hogy a lélek lényegének megértéséhez eredményesen használhatjuk az orvosi gondolkodásmódot.

A pszichikum elnevezéssel az élő szervezet egészén belül a központi idegrendszer, az agy bizonyos speciális működéseinek rendszerbe rendeződött funkcionális egységét jelöljük.

Hangsúlyozottan kiemelem *az élő szervezet egészén belül* kifejezés fontosságát. Sem a szervezet egészéből kiemelt agynak, sem a szövettanyszakban továbbélő idegsejteknek nincsen pszichés működésük. A környi idegrendszer, az érzékszervek, a mozgászervek, az endokrin szisztéma, az extero- és interoceptor rendszer egységben működése — hogy csak a leglényegesebbeket említsem — mind elengedhetetlen feltételei a pszichés funkciónak. Például maga a cselekvés sem kizárólagosan idegrendszeri (környi és központi idegrendszeri) működés eredménye, hanem a cselekvésben elengedhetetlen szerepe van sok más mellett az izomzatnak, az ízületrendszernek, sőt a támasztó csontrendszernek is.

Az ekként értelmezett emberi lélek nem örökkévaló, nem elsődlegesen létező lényeg. Az emberi pszichikum újból és újból minden egyes ember fejlődésében egyenként alakul ki. Ezen egyedi kialakuló folyamat közben állandó változásban van, és végül az egyed testi, szervezeti élete befejeződésével, a testi szervezeti élet lebontódásával párhuzamosan egyedileg megszűnik a lélek is.

E szemlélet az emberi életre vonatkoztatva azt is magában foglalja, hogy *a pszichikum szempontjából minden egyes emberben a megszületéskor minden előről kezdődik* és az ontogenezisben a mindennapi folyamatos emberi létezési forma és tartalom alakítja ki az egyedben a pszichikumot. Ez az ontogenezisben a sajátos egyéni életélés történelme folyamán az egyedi életút minden pontján önmagát felépítő, önmagát kormányozó, önmagát kifejező, a világot (a külső világot és a belső világot) értelmező, értékelő, a világban érző, gondolkodó, a cselekvést, a viselkedést irányító kibernetikai jellegű funkcionális egység, funkcionalitás, amit pszichikum névvel jelölünk, minden egyes emberben a megszületéstől kezdődve a maga sajátos egyéni természeti és döntően társadalmi jellegű környezetével, e környezet felnőttjeivel együttélve, ezekkel a környezeti tényezőkkel egymásra passzívan és aktívan hatva, a hatásokat egyénileg passzívan és aktívan feldolgozva, az egyedi élet adott időpontjáig lezajlott szakaszainak mintegy eredményeként mindenkinben külön-külön jön létre. Azaz: a lélek egyedi és az egyedi élet minden szakaszában az adott időpont érési-fejlődési szintjének megfelelő funkcionalitás.

E gondolatban benne van az is, hogy az emberi pszichikum nem egyetlen, hirtelen egy csapásra jön létre, hanem bizonyos folyamat eredménye. A középkor festőművészei a bibliai leírásokra támaszkodva csodálatosan szép képekben mutatták be, hogy a pünkösdi ünnepek alatt a Szentlélek miként szállt le az égből, és akkor egy csapásra, egyszerre mintegy kívülről miként kapta meg az arra érdemesnek ítélt ember a lelket. Bármilyen szép művészi hatású is ez az elképzelés és ábrázolás, mégsem így *kívülről* egyetlen csapásra kerül az emberbe a lélek. Nem így alakul ki a pszichikum. Nem is úgy, mint ahogyan az ókor mitológiája leírta, hogy mintegy *belülről*, Zeusz fejéből Hephaisztosz csapására Pallasz Athéné egyszerre pattant ki teljesen készen támadó és védekező fegyverzetrel a maga szépségében és díszében. Szép költészetek ezek, de a valóság-

ban sem nem kívülről jövő, sem nem belülről induló ilyen hirtelen, egyetlen csapásra lesz az embernek lelke, hanem a kialakulás bizonyos egyedi életélés-folyamat lassanként fokozatosan létrejövő eredménye. *Az emberi pszichikum mint speciális funkcionalitás egyedi „termék”. E „termék” nem tárgy jellegű, hanem funkcionalitás.*

A kérdés világos megfogalmazásához fontos annak figyelembe vétele, hogy a mai mindennapokban a folyamatos emberi létezés, bár biológiai alapú, de mégis lényegében társadalmi jellegű. Ennek megfelelően a pszichikum kialakulására ható környezetek közül a társadalmi jellegűek a döntőek. Látni kell, hogy a környezeti hatások emberközösség jellegűek, emberközösségi együttélés, együtt cselekvés, együtt tevékenység jellegűek. E társadalmi jellegű környezeti hatások az iskoláskor előtt a fiatal fejlődő egyedre (újszülött, csecsemő, kisgyermek) lényegében a családban az anya, az apa, a szülők együttese, a testvérek, a rokonok, a család egészének együttese, az iskoláskortól kezdve pedig a családon kívüli közösségekben a felnőttek, közöttük is kiemelkedően a tanítók, a tanárok, valamint az idősebb és a kortárs iskolai pajtások (meghatározott csoportok), felnőttkorban pedig elsősorban a munkatársak, a munkahely egész együttese hatásain át, a mindezekkel való együttélés, együtt cselekvés, együtt értelmezés, együtt értékelés hatásain át konkretizálódnak.

Ez a *környezettel együttélés* sok mindent jelent, a mondottakkal éppen csak érintettem a leglényegesebb összefüggéseket. Az együttélést meghatározó lényeg az — és minél fiatalabb az egyén, annál szigorúbb az a törvény, hogy *az egyén és a környezete funkcionális egység*. Az egyén megszületése kezdetkezetétől kezdve a természeti és társadalmi jellegű egységes környezet fizikai és kémiai jellegű elemekből, tárgyakból (eszközökből), személyekből rendszerekből, struktúrákból, konkrét történetésekből, jelenségekből és absztrakt tartalmakból (szellemi örökségek és aktuális jellegek) áll. Az egyén és az ekként értelmezett környezet által alkotott funkcionális egységen belül az egyén számára az *együttélés* folyamata az egyén oldaláról nézve, tehát az ő szempontjából hármass mechanizmus szerint történik és hármass követelményű. 1.) *Az egyik* történetés-rendszer az egyénnek a környezethez való *alkalmazkodási* (passzív és aktív) törekvései, cselekvései és természetszerűleg ezek eredményei. 2.) *A második:* az egyénnek a környezeten aktív *változtatási* törekvései és cselekedetei. 3.) *A harmadik:* az egyénnek az előbbi két folyamat közben *tartalékolási* törekvései és cselekvései (tudatos és tudattalan). Bizonyos fejlettség elérése után e három történetésrendszer egymással összeszővődik, és az egyénre az összességük és egységük hatása érvényesül. Ezen komplex történetések eredményét orvosi kifejezéssel élve *adaptáció és akkommodáció* névvel jelölhetjük.

Fenti szemléletnek része az is, hogy tulajdonképpen másodlagosan a már kialakult pszichikum funkcionálásának eredményei formálóan visszahatnak az alapra: mind az egyedi létezésre, mind a társadalmi, közösségi létezésre.

Ha már kialakult a pszichikum — miben nyilvánul meg ez a funkció?

Mindenekelőtt e speciális funkcionalitással tartja az egyén a kapcsolatot egyrészt a külvilággal, másrészt saját belvilágával, a saját emlékvilágával. A külvilággal való pszichés kapcsolattartás kommunikációs jellegű jelzés-felvételekből és jelzés-leadásokból áll. A belvilággal való kapcsolattartás pedig a jelzések kódolásából, értelmezéséből és ezzel együtt a *jelentések* szubjektív értékeléséből áll.

A pszichikum mint funkcionalitás azonban nemcsak lehetővé teszi, irányítja, megszabja, szabályozza, megvalósítja e kapcsolatokat, hanem eközben e kapcsolatokat egyben élően tükrözi is. Tükrözi részben objektíve a kapcsolatok hatásaként kialakuló testi-szervezeti változásokban, részben e mintegy passzív objektív tükrözésen túl aktív folyamatként *értékeli* is a kapcsolattartásból keletkezett ingerületeket, izgalmakat az egyén szubjektuma szempontjából. A pszichikum tehát nemcsak a kapcsolattartó működésfolyamatok összessége és egysége, hanem kialakulása bizonyos szintje után egyben az adott időpontig felhalmozódott pszichés jellegű tartalmak tartamszerű egésze és egysége is. Ez utóbbi lényegében az emlékvilág. Ez az emlékvilág részben statikus mint verbálisan rögzült ismeret- és tapasztalatrendszer, részben dinámiaszerűség mint az öröklött biológiai jellegű feltétlen és az egyedileg kialakult „szerzett” feltételes reflexrendszerek működéseinek és működéslehetőségeinek rendkívül bonyolult összefüggése. Ezen összefüggésekben a dinamizmus abból adódik, hogy a mindenkori jelenben a szélesen értelmezett emlékezés révén tulajdonképpen a múlt eredményei funkcionális potencialitásban jelen vannak. A folyamatos kapcsolattartás mellett meglevő és az adott időpontig már kialakult e tartamszerűség nem más, mint az *egyén szubjektuma*.

Az elmondott rendszerekben kölcsönhatás van. A már meglevő szubjektum mint a pszichikum egyik összetevő eleme, lényegében az egyedi élet folyamán zajló kapcsolattartási folyamatok eredménye, a kapcsolattartás folyamatok hozzák létre. Ez az eredmény viszont megszabja az alapjában őt létrehozott két kapcsolattartó folyamatot: a külvilággal kapcsolattartást és a saját belvilággal kapcsolattartást. Hasonlóan kölcsönös a hatás az értékeléssel is. Az értékelés ugyanis az emlékvilágra támaszkodó és a kapcsolattartás folyamatai eredményeiből a múltban kialakult *jelentések* rendszerében történik. Ez az értékelés azonban bizonyos fokban alá van rendelve a szubjektíve kialakult és az említett tartamszerű energiamezőkben ható szélesen értelmezett *életcél*-nak, ami viszont a *jövő* reprezentánsa.

Olyan valami tehát a pszichikum, ami a) egyrészt tartamszerű energiamezők (emlékvilág) dinamikai jellegű rendszere, b) másrészt kapcsolattartásos aktuális folyamatok kinetikai jellegű rendszere (a külvilággal való kommunikáció történéseinek végzése, információk leadása, információk felvétele és a saját emlékvilágával, saját szubjektumával való kapcsolattartási folyamatai),

c) továbbá e kapcsolattartási folyamatokból keletkezett impulzusok belső feldolgozása folyamatainak rendszere, d) és végül minden keletkezett ingerületnek, izgalomnak a jelentések rendszerére támaszkodva az önmagára, a szubjektumra vonatkozó értékelő rendszere.

A pszichikum mint funkcionalitás megértéséhez nagyon lényeges, hogy az előbbi a)—d) pontokban foglalt folyamatok eredményeként felépül az „*emlékvilágban*”, a szubjektumban egyrészt a *külvilág (objektív, szubjektív) belső modellje*, másrészt az egyénnek *a saját magáról való modellje*: a testséma és az *én* séma. E kettő együtt egyben lényegében a belső ember modell is. A külvilág modell és az ember modell egysége pedig a szubjektumban a világ modell, a létezés modell.

E modell-rendszer teszi lehetővé a külvilággal és a saját belvilággal való kapcsolattartás folyamatok minden fázisának az akciót megelőző, mérlegelő *ellenőrzését*. Ez teszi üi. lehetővé a cselekedeteknek, a megnyilvánulásoknak, a magatartásoknak, a viselkedéseknek, a tevékenységeknek kifelé is érvényesülő *operatív végrehajtása előtt* az indítás, az elhatározás, az akarás folyamatainak mintegy előzetes belső mérlegelő végigpróbálását és ennek eredményeként e modellekben elképzelt várható hatásnak figyelembe vételével az eredetileg tervezett cselekvések szükségszerű helyesbítését. A cselekvések operatív megtörténte után e rendszer teszi végül lehetővé a megtörténtek eredményeinek az értékelés szerinti elraktározását (tartalékolását) is.

A pszichikum, e bonyolult funkcionalitás *mechanizmusát tekintve* kibernetikus jellegű. A központi idegrendszerben az egyéni ontogenezis folyamán önmagát felépítő, folyamatosan helyesbítő visszacsatolásokkal önmagát továbbbépítő kibernetikus jelleg teszi lehetővé az egész rendszeren belül az összes résztörténeteknek meghatározott rend és cél szerinti folyamatos zajlását.

E kibernetikus jellegű emberi idegrendszeri specifikus funkció (amit pszichikumnak mondunk) akként tartja az emberi fiziológiai és pszichológiai jellegű homeosztázis szempontjából a kapcsolatot a külvilággal és saját magával az emlékvilággal, hogy a kapcsolatot tartó folyamat döntően a mindenkori aktuális jelenben történik. Az aktuális jelenből indul az izgalmat kiváltó információ jellegű inger, és az aktuális jelenre vetül ki az izgalomnak értékelő belső feldolgozása után a válasz. Tudni kell azonban, hogy az aktuális jelen ingerének, információjának, impulzusának értékelő belső feldolgozások folyamataiban — amint erről már szó volt — mindig benne vannak *a múlt* tapasztalatai, tanultjai és benne van *a jövő* lehetőségeinek (életcél) figyelembevétele is. Vagyis minden jel (aktuális inger: információ, impulzus) értékelő belső feldolgozása a pszichikumban a korábban felépült *külvilág modell és a saját magáról felépült szubjektív modell* folyamatosan egybevetülő (világ modell) felhasználásával történik az egyénnek e modellek szerinti *jövőbeni* érdekeit és így céljait figyelembe véve. A pszichikum egyrészt mint folyamatszerű funkcionalitás, az aktuális időben a jövőt figyelembe véve végzi el feladatát, más-

részt mint egyben tartamszerűség a világot és vele együtt saját magát folyamatosan tükrözi is.

Milyen mechanizmus szerint alakul ki az ember pszichikuma?

A pszichikum fogalommal jelzett és a fentiekben egészen röviden értelmezett funkcionális rendszer az emberre általában érvényes általános biológiai alapokon minden egyes emberben az egyedi kialakulás kezdet-kezdetétől indulva az adott testi-szervezet egyedi morfológiai, fiziológiai rendszereinek működési eredményeiből absztrahálódva fokozatosan rendeződik az agy specifikus funkciórendszerévé. Ezt az absztrahálódást a filogenezisben kialakult és csupán az embert jellemző képesség teszi lehetővé. Ezért nevezzük az embert *absztrakt jel-teremtő* lénynek. És ezzel az absztraháló képességgel vált az ember az anyagmozgás ma ismerten legfejlettebb megjelenési formájává.

Az absztrakt funkcionálásnak az egyedben rendszerré formálódása az egyedi éréssel egybekapcsolódott társadalmi-természeti környezeti hatásokra történik. Pontosabban fogalmazva, e környezeti hatásokkal együtt élve, együtt cselekedve, együtt tevékenykedve, a környezeti hatásokhoz alkalmazkodva, illetve egyeseken változtatni törekedve, a történések eredményeiből bizonyos dolgokat tartalékolva halad a rendszerré formálódás. A tartalékolás funkció eredményei közé sorolom az egyéni átéléssel szerzett tapasztalatokat és a „megtanult” ismereteket is.

Végeredményben a pszichikum e három alapformájú történések által kiváltott ingerületek, izgalmak belső és külső egybekapcsolódott passzív és aktív feldolgozódás-feldolgozás eredménye. Vagyis az egyedi morfológiai kereten belül az egyedi szervezeti fiziológiai történések, a szervezeti fiziológiai funkcionális rendszerek működése az a biológiai alap, amire a megszületés után már az egyedi kialakulás kezdet kezdetén a fentiek szerint kezdenek ráépülni, amibe kezdenek beépülni, amiből absztrahálódnak a későbbi életpályájukban már önmaga törvényszerűségeit követő és a már kialakultakkal közvetlenül egymásra épülő pszichológiai jellegűnek nevezett történések.

A háromfajta történésféleség: 1. az *alkalmazkodási* törekvések és ténykedések, 2. a környezetet maga számára jobbra, alkalmasabbá *változtatási* törekvések és ténykedések, 3. a *tartalékolási* törekvések és ténykedések a fiatal életévek mindennapi életének kényszerére nemcsak kibontakoznak, hanem be is gyakorlódnak. Kezdetben ezek mintegy egymástól független részfunkciók. A biológiai éréssel párhuzamosan haladó mindennapi élet további kényszerére és a gyakorlódnak azután fokozatosan mind több és több részfunkció-egység szedődik össze nagyobb rendszerbe. Teljes fejlettségben ezek a nagyobb rendszerek egyetlen rendkívül bonyolult funkcionális egységbe rendeződnek.

Az emberi pszichikum tehát az egyén és a környezete (természet + társadalom) folyamatos együttélésének, egymásra hatásának, együtt cselekvésnek, együtt tevékenységnek és e történések részfolyamatai, célja, sikerei,

kudarcai egyedi belső feldolgozásának (passzív és aktív) történelmi jellegű eredménye. Az egyedi pszichikum történelme megszületés után kezdetben a fiziológiai funkciókból való közvetlen absztrahálódásból, a feltétlen reflexekre való ráépülésből, azokba beépülésből áll. A későbbi továbbfejlődésben pedig a már bizonyos szintig kialakult pszichés rendszeren önmagán belüli, mintegy „autonóm” továbbfejlődésű történésekből tevődik össze a pszichikum bonyolultabb fejlődése. A környezet felnőttjei és a társadalom különböző ténykedései és elvárásai: a táplálás, a gondozás, a szükségletek és igények kielégítéséről való gondoskodás, a szoktatás, a tanítás, az oktatás, a vele együtt élés, együtt cselekvés egybefoglalva a nevelés (jutalmazás és büntetés) jelentik azokat az ingereket, amelyek által okozott ingerületeket—izgalmakat a fiatal fejlődő, érő egyén belsőleg feldolgoz, magáévá tesz. A pszichés funkció-rendszer nem morfológiai és nem statikai, hanem dinamikai, energetikai jellegű szisztéma és lényege a folyamatos működésben levés.

A fejlődés bizonyos szintjét már elért emberi pszichikumnak mint funkció-rendszernek szerkezete, struktúrája van. Szerkezetét két nagy alapvető funkcionális rendszer adja: a tudatos és a tudattalan funkciók rendszere.

a) *A tudat meghatározása* a pszichológiai irodalomban nem egyértelmű, ma is sok a vita róla. Saját meghatározásomban tudattartalmaknak, tudat-funkcióknak azon emberi élettörténések *eredményeit* tekintem, amelyek az egyed pszichikumában legalább belső beszédben használható érzetté, képzetté, fogalomná, szóvá formálódtak. Ekként e tartalmak szavakban végiggondolhatók, belső vagy külső beszédben szóval végigbeszélhetők.

A tudatnak ez a meghatározása elfogadhatónak tűnik, ha meggondoljuk, hogy a szó-, a beszéd-megértésnek, majd aktív használatának, a beszélésnek a megtanulása az egyedben a korábbiakhoz viszonyítva új részfunkció-rendszert alakít ki, és épít be a korábbi primitív, még csak tudattalan pszichés funkciórendszerbe. Nevezetesen az aktuális szituációtól elvonatkoztatásnak, majd az egyes tárgyi jelentéstől elvonatkoztatásnak a funkcióját. A beszéd jelenti az egyes fiziológiai jellegű aktuális történés által kiváltott érzékeléstől, érzéstől elvonatkoztatásnak és ezzel együtt az egyes értékelésétől az általános értékeléséig gazdagodó funkciót. Lényegében a belső és külső beszéd a legmagasabb absztraktív alkotó folyamatok eszköze.

b) Nem lezárt a vita az emberi pszichikum azon szerkezeti eleme milyen-ségéről sem, amelyet *a tudattalan* funkciók rendszere, a tudattalan tartalmak funkcionális rendszere névvel jelölünk.

Az emberi tudattalanról mindenekelőtt azt emelem ki, hogy az emberi pszichikum tudattalan funkcionális tartalmai is egyediek. Mint ilyenek az egyed ember szélesen értelmezett emlékvilágában mint dinamikai jellegű egyedi emlékek helyezkednek el. Az egyedi élet alatt ezúttal is az egyed és környezete együttes élete, együtt cselekvések, együtt tevékenységek történései feldolgozásának folyamatait és eredményeit értem.

Ezen dinamikai jellegű egyedi tudattalan „emlékeket” is az jellemzi, hogy az emberi személyiség egészen belül bizonyos ingerek hatására kialakult ingerület-izgalom folyamatok már egyszer rögzült egységeinek, esetleg az adott folyamatra nem is specifikus inger hatására zárt formában funkcionálisan megismétlődés-lehetőségeik, sőt megismétlődési kényszereik vannak. A funkcionális belső megismétlődésben tehát egyedileg meghatározott „emlékezés forma” játszódik le. A tudattalan belső megismétlődésben ezen meghatározottan zárt formájú „emlékezések” lejátszódása különböző szintű lehet. Lejátszódhat a zárt formájú folyamat megismétlődés az általános szervezeti nedvrendszerben, sejti-szöveti anyagmozgásban. Lejátszódhat egyes szervi funkciókban. Lejátszódhat bizonyos primitív szintű érzelemben, indulatban. Megismétlődhet a tudattalan emlékezéssel egybizonyos egykori egyedi létezés-állapot a maga teljességében. A tudattalanban levő ezen egyedi „emlékek” tehát nemcsak a szexusra irányulóak, hanem az egyedi korai élet egész létezésének úgyszólván minden területére.

Az emberi pszichés tudattalan funkcionális tartalmak létrejöttéről azt is megemlítjük, hogy felfogásunk szerint, egyes szerzők álláspontjával szemben, örökletes emberi pszichés tudattalan tartalmak sincsenek. A tudattalan funkciótartalmak is — amint az előbb említettem — az ember egyedi életfejlődésének (ontogenezis) egészen korai szaka folyamán mint primitív élettapasztalatok gyakorlódnak, épülnek be és rögzülnek meg zárt formában az *akkori* (!) személyiségbe.

Ezen primitív élettapasztalatok a testi szervezet élettani jellegű szükségletei kielégítésének vagy kellőként ki nem elégíthetetésének mint inger—ingerület—izgalom folyamatoknak az akkori étellel együttjáró, naponta akár többször ismétlődő lejátszódásai, mintegy gyakorlódásai révén rögzítődnek meg. A rögzítődés azt jelenti, hogy bizonyos aktuális ingerekre „emlékezéssel” átélésben megismétlődnek az erre kész részfunkcionális zárt egységformákban ugyanazon folyamatok.

Az ontogenezis valamivel fejlettebb szakán, de még mindig a beszéd előtti életkorban azután az *egyén által „észrevett” egyes testi szervezeti élettani szükségletekből, illetve azok kielégítéseinek az egyén számára kellemes tapasztalataiból már pszichológiai jellegű primitív érzelmi igények absztrahálódnak*. Különösen a beszéd előtti korban az ilyen pszichés igények ismétlődő sikeres vagy sikertelen kielégítési kívánsái, tendenciái, törekvései mint primitív emocionális motivációk által kiváltott inger—ingerület—izgalom folyamatok az emlékezéssel átélésben megismétlődésre ugyancsak kész részfunkcionális zárt egységekként rögzítődhetnek „a tudattalanban”. Az ilyen tudattalan „emlékek” is bizonyos ingerek hatására a megismétlődés lehetőségét, esetleg kényszerét reprezentálják.

A tudattalan emlékek tehát egyrészt egészen korai életszakban fiziológiai jellegű szükségletek, másrészt ezekből korán absztrahálódott primitív pszicho-

lógiai jellegű igények folyamatosan ismétlődő ugyanolyan kielégítési vagy ki nem elégítési folyamatai rögzülésének a következményei. A fiatal életszakban (a beszéd előttes kor) a kielégítés vagy ki nem elégítés által kiváltott inger—ingerület—izgalom folyamatai a mintegy állandó ismétlődés révén begyakorlódott zárt feltételes reflexrendszereket építenek ki. Ezek „az emlékezésben” megismétlődő folyamatok a későbbi életévekben mint rögzítődött motivációs funkciók hatnak a pszichés működésre.

E pszichés tudattalan funkció-tartalmaknak a későbbi életben közös lényegük, hogy — ha valamilyen külső vagy belső aktuális ingerre az ilyen módon rendeződött izgalom az emlékvilágban feléled — ezen izgalmak az oldási feldolgozás mechanizmusában *nem tudnak elsődlegesen közvetlenül a tudatba absztrahálódni és érzetté, képzetté, fogalommá, belső szóval végiggondolássá, beszéddé formálódni, fogalmazódni*. Ellenkezőleg, az ilyen megismétlődő izgalmak és oldásaik a tudattalan szférában maradnak és legprimitívebb formában csupán belső mozgású testi szervezeti történésekbe csapódnak ki. E testi szervezeti válasz-történések — amint már említettük — lehetnek: az organizmuson belül a testnedvekben anyagösszefüggés-változások, lehetnek szervi funkció-változások, lehetnek szóval meg nem nevezhető tudat előttesben hangulat — érzelem — indulat keletkezések, s lehet a válasz egykori egyedi létezés-állapot teljes ismétlődése. Valamivel bonyolultabb oldási formában megnyilvánulva lehet a válasz közvetlenül rövidre zártan haladva (nem vonva be a tudatot) valamilyen külső mozgás (testmozgás, nem tudatosan akart cselekvés, indulat-kitörés) is.

c) A tudatos és a tudattalan az emberi pszichikumban nem mereven szétválasztott statikai, hanem dinamikai szisztémák. A pszichikum szerkezetén belül rendkívül bonyolult a kapcsolatuk, a személyiség egészén belül pedig állandó a kölcsönhatásuk.

Röviden az alábbiakban foglalhatom össze az emberi pszichikumra vonatkozó elég bonyolult ismereteket.

1) A pszichés tartalmak nem veleszületettek, nem örökletesek, hanem az ontogenezisben „*szerzettek*”. Veleszületettek, örökletesek a filogenezisben kialakultak azon *készségek*, azon *képességek*, amelyek lehetővé teszik, hogy a későbbi pszichés tartalmak a társadalommal, a többi emberrel való együttélésben, együtt cselekvésben, együtt ténykedésben az egyén belső feldolgozása eredményeként ki tudjanak alakulni, meghatározott működési rendszerré tudjanak rendeződni, az egyént jellemző kibernetikai jellegű egységgé tudjanak organizálódni.

2) A pszichikumnak mint működési rendszernek alapelve bár a jelen *igényei* kielégítési törekvéseinek, történéseinek koordinálására irányul, az igény—kielégítés belső folyamatának mechanizmusa azonban „az életcél” követését szolgálja, vagyis a jövőt. Az igény-kielégítés belső folyamatában *a kíváncsú jövő elérési lehetősége keresésének dinamizmusa mint hatás olyan*

jelenre vetül rá, amelynek beállítódottságát a múltnak ma is hatóan élő dinamizmusa határozza meg.

3) A pszichikum mint funkcionalitás a sajátos mechanizmusában a feltételes reflexrendszer, lényegében tehát közvetlen és közvetett társadalmi összefüggések törvényszerűségeit követi. E társadalmi törvényszerűségek akként épülnek be a belső működési folyamatokba, hogy az ontogenezis kezdet kezdetétől indulva a feltételes reflexek a környezet felnőtteinek közbejöttével a feltétlen reflexrendszerre épülnek rá, mintegy abba épülnek be.

4) A két mechanizmus (a feltétlen és a feltételes reflexfunkcionalitás) az egész életen át lényegében szorosan egybefűződött marad annak ellenére, hogy adott szituációkban és adott dinamikai helyzetekben az egyik vagy a másik a személyiségen belül dominánssá válhat, mintegy függetlennek tűnhet. Ilyenkor a másik gátlás jellegű feltételes reflexműködés eredményeként mintegy átmenetileg parciális blokkírozottság alá kerül. Az is lehet, hogy átmenetileg valamilyen túl intenzív inger hatása mintegy interferenciaszerűen kioldja a feldolgozásban, az ingerre válaszadásban az egyik vagy a másik reflexműködés érvényesülési lehetőségét.

5) A reflex értelmezése a pszichikumra vonatkoztatva sem Descartes, hanem Anohin felfogása szerinti. Eszerint reflexív, reflexlánc, reflexgyűrű, egymásba kapcsolódó komplex reflexrendszerekre gondolunk.

6) Az emberi reflex-folyamatban a kívülálló csak a végeredményt, „a választ” tudja közvetlenül észlelni. A mechanizmus egészét csak bonyolult módszerrel lehet felderíteni, illetve nyomon követni mintegy a már kész válaszból visszafelé következtetve. Nehezíti ui. a felderítést, hogy az eredeti elsődleges reflexív vége a belső folyamatban inger-forrás a következő láncszem számára, ez pedig a még tovább következő számára, és így tovább a bonyolult reflexfolyamaton át és sokszor csak áttételeken keresztül tudunk eljutni a reflexfolyamat egésze és részei megértéséhez. Pedig csak ekként eljárva lehet eljutni az eredeti „inger”-ig, és csak ekként lehet felgöngyölíteni a bonyolult inger—ingerület—izgalom—belső feldolgozás, válasszal oldás folyamatot is és ezzel megérteni a bonyolult reflexrendszer egészét, a részek egymásba kapcsolódását. Enélkül viszont nem lehet megérteni az ember magatartását, viselkedését meghatározó tényezőket sem.

III. Az egymásra hatás és az egymástól függés rendszerré formálódása: a személyiség

Ha az eddig tárgyaltakat figyelembe véve közvetlenül foglalkozunk az ember pszichikus és szomatikus tényezőinek kölcsönhatásával, mindenekelőtt arra utalunk, hogy az emberi szomatikum és az emberi pszichikum kölcsönös egymásrahatásának és működéseik szoros egybefűződésének, egymástól

függésének megvalósulása lényegében az *emberi személyiség* kialakulásában, folyamatos funkcionálásában, a külvilág számára pedig a személyiség megnyilvánulásában fejeződik ki. Ha tehát a személyiség-meghatározókat és a személyiség működését áttekintjük, ezzel egyben közvetlen választ adunk az emberi szomatikus és pszichés tényezők kölcsönhatására vonatkozó kérdésre is.

A *személyiség* az egyén testi morfológiai összetevőinek és az életélés funkcionális formájának, az egyén beállítódásának, magatartásának, megnyilvánulásainak, tevékenységeinek olyan meghatározó egysége, ami őt mindenki mástól megkülönbözteti, egyénivé teszi azon társadalmi közösségen belül, amelyben személyisége kialakult és amelyben aktuálisan él.

A személyiséggel való gyakorlati és elméleti foglalkozásban tehát a mai ember testi-szervezeti (vegetatív szomatikum) fejlődését és működését és lelki (pszichés) fejlődését és működését nem különítjük el egymástól. A két jelleget végig az egész egyedi életen át szorosan egybetartozó egymásra ható, egymástól függő egységnek tekintjük. Egységnek tekintjük mind az egyedi folyamatos fejlődés, mind a mindenkori aktuális működés, mind a tartam szempontjából. Felfogásunkban a személyiség tehát nemcsak az egyén pszichés tulajdonságainak (tudatos és tudattalan tulajdonságainak) az összessége, hanem magában foglalja a testi-szervezet (vegetatív-szomatikum) általános emberi és egyéni sajátosságait is. Meghatározásunkban az *emberi személyiség az általános emberi jellegzők keretein belül az egyed összes tulajdonságainak (alaki + működési) sajátos egyéni rendezettségű egysége*. Ezen egységen belül történnek a szomatikum és a pszichikum egymásra való kölcsönhatásai: a szomatiko-pszichés és a pszichoszomatikus mozgásirányú inger—ingerület—izgalom—oldás (feldolgozás) folyamatok.

E kölcsönhatások megértéséhez elengedhetetlen a személyiség **funkcionálásának** egyértelmű meghatározása is. A személyiség nemcsak tartalmaiban, hanem potenciális vagy reális funkcionalitásban tükrözi az egyén egészének viszonyulását egyrészt a külső világhoz (tárgyakhoz, struktúrákhoz, személyekhez, egyénekhez, csoportokhoz, „másokhoz”, a kulturális „örökségekhez”), másrészt a saját belső világához, testi-szervezeti és pszichés saját magához: jelenéhez, múltjához (emlékvilág) és a megvalósítandónak vélt jövőjéhez (életcél). Magában foglalja és egységbe integrálja a külső és belső ingerekre (információkra) keletkező testi-szervezeti és pszichés inger—ingerület—izgalom folyamatok formáját, intenzitását, milyenségét, az ingerekre keletkezett ingerület—izgalom folyamatok feldolgozásának, oldásának, oldódásának (a válasz) integrált formáit. A feldolgozások integrált eredményeinek elraktározását (tartalékolás) vagy kifelé való közlése mikéntjét is a személyiség eszközli. Beleértjük utóbbiba az ingerekre kifelé irányulóan adott válaszok, a külvilágba történő kommunikációk intenzitásának, milyenségének egyedi jellemzőit.

A személyiség funkcionálása mindezek mellett magában foglalja az önépítés révén az eddigiekben már kialakult személyiség-formának és tartalomnak a visszacsatolásokon és a belső értékeléseken át való módosítási lehetőségét, vagyis önmaga továbbfejlődésének a kereteit.

A fentiekben értelmezett személyiség az egyén egyedi élete folyamán (az ontogenezisben) *fejlődik*, változásokon megy át. Emiatt nem tartjuk helyesnek a személyiség-fogalommal kizárólag a már érett, felnőtt egyén beállítódási, magatartási és megnyilvánulási egységét jelölni. Nem helyes ez, mert hiszen akkor mivel jelöljük a csecsemőkori, a gyermekkori, az ifjúkori egyedek megnyilvánulásainak egységét. Nyilvánvaló, hogy az emberek között egyedi különbségek vannak már a magzati, az újszülöttkori, a csecsemőkori, a kisgyermekkori, az iskoláskori, az ifjúkori életszakaszokban is. A gyakorlat mutatja, hogy ezen életszakokban levő egyedeknek is van beállítódási, magatartási, megnyilvánulási egysége: egyedisége, személyisége. Magunk a meghatározásunkban is elkülönítjük e különböző életszakok személyiségeit. *A különböző és egymást követő életszakokban levő egyedek adott életszakában levő személyiségét aktuális személyiség elnevezéssel jelöljük.*

Az egymást követő különböző életszakokban levő *aktuális személyiségek* az egyedi fejlődés folyamán egymásra épülnek, a mindenkori következő a megelőzőkből bontakozik ki, és így az egymást követők szorosan összefüggnek. Eltérés közöttük az életkor adta, lényegében a feldolgozott és magáévá tett információs gazdagodottságban van.

Az aktuális személyiségek feldolgozott és magáévá tett információs gazdagodottsága, a feldolgozottak tartalmainak adott időbeni mennyisége és minősége, e tartalmak összefüggése, majd ezen összefüggéseknek az életfolyamatban egymásból egymásra és egymásba épülésének formája, tartalma és módja, egymásutánja foglalja magában *az emberi személyiség-fejlődés menetét*. A kedvező fejlődés lényeges, hiszen a külvilág és ezen belül a többi ember, sőt többé-kevésbé az egyén önmaga is az egyedet minden életszakában a személyisége megnyilvánulásaiból, magatartásából, viselkedéseiből, cselekedeteiből ítéli meg és értékeli.

Az egyedi életben a személyiségnek két alapvető szisztémája, a testi-szervezet és a pszichikum önmagukra vonatkozó fejlődése alá van rendelve a személyiségben megvalósuló egység fejlődésének. Hogy a két rendszer között a továbbfejlődési viszony szomatikus vagy pszichés dominanciájú lesz-e, ezt is a már kialakult személyiség sztereotípiái határozzák meg.

A szélesen értelmezett emlékezés—felejtés működés közbejöttével az egyedi élet folyamán *személyiség-struktúra* alakul ki és válik tartamszerűvé. A személyiség-struktúra — a kibernetika törvényszerűségeit követő — funkcionális struktúráként szemlélendő. Szükséges ez, mert az ember testi-szervezeti és pszichés tényezőinek egymásra hatását és egymástól függését, csakúgy mint a személyiség funkcionálását csak akkor érthetjük meg, ha a személyiséget

nem merev statikai építményként, hanem saját magára is visszaható, a megnyilvánulásokban folyamatosan érvényesülő dinamikai jellegű funkcionális rendszerként fogjuk fel.

Felfogásunk szerint *a személyiség-struktúrán belül a következő összetevő szerkezeti elemek, részfunkcionális egységek vannak*: a vegetatív egyediség-, az érzelmi személyiség-, a kinetikus mozgás (motoros) személyiség- és az értelmi személyiség-elemek. Ezek bonyolult egybeszővődésében valósul meg a szexuális személyiség elem. Ezek a személyiség-struktúra egészen belül levő speciális *személyiség-elemek* sem statikai jellegű összetevők, nem statikai felépítettségek, hanem a kibernetika törvényszerűségeit követő dinamikai-energetikai rendszer egészen belül egy-egy energia-kiterjedés-mezőt, egyben meghatározott speciális feladatok feldolgozását és megoldását előkészítő részfunkcionális egységet reprezentálnak. Hogy az aktuális személyiségben adott ingerre keletkező izgalom a feldolgozást, a válaszadást előkészítő folyamat közben a teljes oldódás előtt a struktúrán belül valamelyik részelemben, túlzottan koncentrálódik-e, esetleg túlzottan rögzül-e, és ekként ez az elem a válaszadásban is domináns lesz-e, vagy ellenkezőleg, a válaszadás irányultsága és a feldolgozás-oldás mechanikájának belső mozgásiránya az egész személyiség egyensúlyának megfelelő lesz-e, függ a személyiséget alkotó elemek kölcsönös egymásra hatásából adódó tartós vagy aktuális dinamizmustól, mondhatnók a személyiség energetikai sztereotípiájától. Azt jelenti ez, hogy az adott ingerre bekövetkező válasz milyensége, vagyis mind az ingerre aktuálisan kialakult közvetlen testi-szervezeti folyamat, mind a pszichés folyamat következtében közvetetten bekövetkezett testi-szervezeti anyagmozgások, szervi funkcionális változások csakúgy, mint a magatartás, viselkedés, tevékenység egyaránt függvénye a személyiség-struktúra részelemei között levő dinamikai-energetikai összefüggéseknek, a már korábban kialakult sztereotípiának. Vagyis *az egyén aktuális megnyilvánulásai, magatartásai, tevékenységei nem mások, mint a személyiség-struktúrát adó részfunkció-egységek erőtényezőinek eredőjét reprezentáló jelenségek*. Az következik ebből, hogy az embernek mindennapi testi-szervezeti folyamatait, ugyanígy pszichikumát reprezentáló megnyilvánulásait, magatartását, viselkedését, cselekedeteit meghatározó belső mozgások, a struktúrán belüli energia áthelyeződések a személyiség egészen belül folyamatosan kettős irányúak: az energia áthelyeződések eredményét, a választ meghatározó belső mozgások iránya egyszer szomatiko-pszichés dominanciájú, máskor pszicho-szomatikus túlsúlyú.

A terjedelem kímélése céljából nem hozok fel az emberi klinikumból részletes példákat elsődlegesen *a szomatikumból kiinduló* ingerekre beálló pszichés történésekre, sem ennek fordítottjára: az elsődlegesen pszichés hatásra kiváltódott szomatikus jelenségekre. Utalok azokra a közleményekre, melyekben magunk által embereken észlelt jelenségeket ismertettünk. Nem kísérletek voltak ezek, hanem éveken, évtizedeken át folytatott és kórrajzok-

ban rögzített pontos orvosi megfigyelések eredményei. Olyan klinikai megfigyelések eredményei, melyek valóságát a gyógyítás sikerei, illetve kudarcai bizonyították. Azt mutatja a klinikum, hogy nemcsak a legsúlyosabb, esetleg halállal végződő testi-szervezeti morfológiai-funkcionális „betegségek” váltanak ki a személyiségben pszichés változásokat, hanem minél fiatalabb az egyén, annál inkább az aránylag enyhébb testi-szervezeti funkciós zavarok (kiszáradás, megsavanyodás, bizonyos anyagok túlzott visszatartása a testnedvekben) is megváltoztatják átmenetileg vagy tartósabban a pszichikumot. Hasonlóan ismertettük az irodalomban azokat az emberen tett megfigyeléseket, hogy úgyszólván minden testi-szervezeti rendszerben, szervben ki tud alakulni elsődlegesen pszichés tartós hatásra másodlagosan kezdetben csupán fiziológiai jellegű szervi funkciózavar és panasz, majd a funkcionális zavar huzamos fennállása esetén harmadlagosan morfológiai jellegű elváltozás is.

Nemcsak a klinikai patológia területéről említett ezen példák bizonyítják, hogy a személyiségen belül folyamatosan hatnak egymásra a szomatikus és a pszichés tényezők, hanem a mindennapi életelés közben lezajló folyamatok is. Emlékeztetek a száj—gyomor—bél-rendszer működésének a pszichikumra kifejtett hatására: egy kellemes és az egyén által kedvelt ételekből összeállított vacsora még alkohol fogyasztása nélkül is eufóriás, felfokozott lelki állapotot tud előidézni. És fordítva, ha csupán rágondolunk az általunk kedvelt ételféleségekre, megindul a szájban a nyáleválasztás. Hasonló példák hozhatók a szexuális élet területéről is. A természet-ciklicitást követő bizonyos hormon-leválasztás-fokozódásra a pszichikum irányultsága a párkeresésre aktivizálódik, és fordítva, ha az ember csupán rágondol a számára kíváncsú másik nembeli lényre, tehát csupán elsődleges pszichés inger hat és érvényesül, ugyanolyan hormonális és mozgási folyamat indul a testi szervekben, mintha az egyén valóságosan találkozott volna az illetővel, tehát természeti inger érte volna. Említhetünk olyan példát is, amikor bonyolultabb a szomatiko-pszichés és pszicho-szomatikus mozgásirányú inger—ingerület—izgalom—oldás, tehát a kölcsönös egymásra hatás folyamata. Ha pl. valamilyen okból erre hajlamos egyén túlzottan megvacsorázik, a gyomra túltelített lesz, ettől a rekeszizma a szokásosnál magasabbra tolódik, ami azt eredményezi, hogy a szív is a rendes helyzetéből felfelé és balra diszlokálódik, ez a rendellenes szívhelyzet adott esetben megváltoztatja a szív koszorús érrendszerének keringését és ez a lényegében testi-szervezeti folyamat angina pectoris enyhe tüneteit okozza. Ha az ilyen egyén *tudatában, tehát pszichikuma egyik elemében* amúgy is van a korábban megismertek miatt félelem a szívhaláltól, a szív részéről jelentkezett említett tünet érzékelését a tudat felfokozza és ez felfokozott halálfélelemmel jár, ami az érzelmi szférában szorongást vált ki. Ez a szorongás mint pszichés stressz megindít egy olyan disz-stressz-folyamatot, melynek eredményeként tovább fokozódik a szív koszorús érrendszerében a zavar és esetleg ez már másodlagosan komoly pszichogén angina pectorist eredményez, és ez a circulus

vitiosus megfelelő beavatkozás hiányában komoly, már nemcsak funkcionális, hanem morfológiai szívzavart is eredményezhet.

Említhetem a pszicho-szomatikus mozgásirányú folyamat példájául, hogy hirtelen harag vagy félelem, vagy öröm a vérkeringés, az izzadságmirigyek működésének, a légzés ritmusának, mélységének változására, vizelési—székelési inger keletkezésére vezethetnek.

Még kellene még válaszolnunk, hogy *a személyiségen belül milyen mechanizmus szerint fejtik ki egymásra a hatásukat a szomatikum és a pszichikum.*

Figyelembe kell venni, hogy az egyedi emberéletben az életfolyamatok humanizálódása, a mai emberre vonatkoztatva talán azt is mondhatjuk: az életfolyamatok szocializált humanizálódása vezet a személyiség kialakulásához. Ehhez a humanizálódáshoz az szükséges, hogy az egyedi élet folyamán a személyiségben megvalósuljon a biológiai és a társadalmi ember-formációk egysége.

Az emberi életfolyamatok lényegében közvetlen és közvetett reakciók. Az élő organizmusokat ui. az jellemzi, hogy ha az organizmust az általános és aktuális ingerlékenység küszöbét meghaladó inger éri, akkor az organizmusban ingerület—izgalom keletkezik. Ez az ingerület—izgalom-állapot tartósan nem maradhat fenn, az ingerületet-izgalmat oldani kell, mert az organizmusnak újra az őt jellemző belső egyensúlyba (homeostasisba) kell jutnia. Az ingerület-izgalom oldása lényegében nem más, mint a hatásos ingerekre adott, belsőleg feldolgozódó válasz. *Az életfolyamatban tehát egybeszövődve tükröződik, reflektálódik mind az inger—ingerület—izgalom, mind az oldásig tartó feldolgozás folyamat (beleértve utóbbiba a „feldolgozó rendszer” milyenségét is), mind az oldás (cselekvés).*

Az emberi életet természetszerűleg sem mennyiségileg, sem minőségileg nem egyetlen inger és nem egyetlen ingerre-válasz, reagálás-folyamat jelenti, hanem az ingerhatásoknak, a reagálásoknak, a válaszfolyamatoknak sokasága, néha nagyon bonyolult felépülő, áttételeken érvényesülő, egymással összeszövődő csoportja.

Az emberben ingerületet—izgalmat—oldást kiváltó ingerek eredetüket tekintve lehetnek a személyiségen belül indulók, és lehetnek a külvilág felől indulók, érkezők. Röviden kifejezve, az emberi hatásos ingerforrások lehetnek belsők és külsők. Mind a belső, mind a külső ingerforrások és az ezekből eredő ingerek lehetnek szűken értelmezett *természet jellegűek*, „tárgyszerűségek”, és lehetnek ember által létrehozott jelszerűségek, *absztrakt jellegűek*.

A természet jellegű és „tárgyszerű” ingerek hatásosságával, ha azok az ingerlékenységi küszöböt intenzitásban meghaladják, nem kell részleteiben foglalkozni, hiszen ezek hatásosságát mindenki magától értetődőnek tartja. Az absztrakt jellegű ingerek hatásossága kapcsán viszont utalni kell arra, hogy az embernek igen lényeges jellegzője az, hogy bizonyos egyedi fejlődés elérése után lényegében különbözik más élőlényektől. Az ember ui. — amint már em-

lítettük — *absztrakt jelt teremtő, az ember által teremtett és „megtanult” jeleket jelzésre használó és absztrakt jelt „megértő”, „felfogó” lény.* Ekként az absztrakt jelnek mint ingernek a hatásossága az emberben egyenlő lehet azon természet jellegű, tárgyyszerű inger hatásosságával, amelynek jelzéseként e jelt az ember (nemcsak az egyed ember, hanem az ember általában) egykor létrehozta, absztrahálta.

A **belső természet jellegű ingereket** (szükségletek) az interoceptorok közbejöttével fogja fel a személyiség. Ezek aktuális fiziológiai vagy patofiziológiai folyamatok eredményei, ill. részei. A **belső absztrakt jellegű ingerek** pedig a gondolkodás, az értékelés, a fantáziálás, az illúzionálás, az emlékezésben érzelem-indulat felbukkanás ingerforrásokból, vagyis a szélesen értelmezett emlékvilágból erednek.

A **külső ingereket** az egyén az exteroceptorokkal fogja fel. Ezek a természet, ill. a társadalom felől hatnak. Míg a közvetlen természet jellegű ingerek csak a konkrét természeti környezetből erednek, a társadalom eredetű ingerek közül hatók lehetnek egyrészt az aktuális társadalomból közvetlenül, másrészt az emberiség történelméből a civilizációs és kulturális társadalmi „örökségekből” közvetetten ható ingerek. Mind e társadalmi hatásokat vagy az embertársak közvetlenül személyükkel vagy közvetve tárgyyszerűségekkel (írás-olvasás) juttatják mint ingerforrások a személyiséghez, vagy az egyén bizonyos ismeretek megszerzése után önmaga „keresi fel”, „keresi meg” őket mint ingerforrásokat.

Utalunk arra, hogy az ingerek különbözőségének megfelelően az emberi élet nem egyetlen válaszfolyamatban nyilvánul meg, hanem lényegében mindig nyíltan vagy rejtetten egybefonódó testi-szervezeti és pszichés reakciók bonyolult láncában, gyűrűjében, legtöbbször komplexumaiban.

Miként történik az életfolyamatok szocializált humanizálódása?

E kérdés megválaszolásához szükséges röviden visszatérni arra, hogy miként is értelmezzük a *reflexfolyamatot*. Említettük, hogy a reflex kifejezést nem a klasszikus Descartes-i felfogás szerint használjuk, hanem Anohin kutatási eredményeit tesszük magunkévá és ezeket próbáljuk tovább fejleszteni.

A reflexek hatásos ingerek által működésbe hozott történések. Az emberben a felnőtttség felé fejlődve fokozatosan reflexívek, reflexláncok, reflexgyűrűk, bonyolult reflexrendszerek működése bontakozik ki. Ezek egymással szomatiko-pszichés és pszicho-szomatikus belső mozgásirányokon át szorosan összefonódnak, egymáshoz kötődnek. Lényegüket tekintve didaktikai szempontból két nagy csoportba oszthatók: a) fiziológiai jellegű reflexformák és b) pszichológiai jellegű reflexformák.

A **fiziológiai jellegű reflexformák** lehetnek a) örökletesen veleszületett feltétlen reflexek, b) „szerzett”, klasszikusan pavlovi időleges feltételes reflexek és c) „szerzett”, az egyén életéhez mértén végleges feltételes reflexek.

A **pszichológiai jellegű reflexformák** között — amint már említettük — felfogásunk szerint nincsenek örökletesen veleszületett feltétlen reflexek.

A pszichológiai jellegű reflexformák mindegyike az egyedi élet folyamán „szerzett” (kialakult, kialakított) feltételes reflexforma. Mint ilyenek három csoportba oszthatók: a) „szerzett” klasszikus pavlovi időleges feltételes reflexek, b) „szerzett”, az egyén életéhez mérten végleges feltételes reflexek, c) az ember által korábban ki nem fejezett új „válasz” megnevezésére, megformálására alkalmas, általam „*alkotó válaszcím*” névvel jelölt komplex bonyolult reflexformák.

E reflexformák azok a belső történésfolyamatok (részfunkciók, részfunkció-rendszerek), amelyek mint eszközök és módszerek nemcsak a személyiség-funkció folyamatos mechanizmusát jelentik, hanem egyben a szocializált humanizálódásnak a mechanizmusát is.

A személyiség mint egység működésén belül ezen reflexformák közül az egyénben az életkor és az egyedi fejlettségi szint szerint egyik vagy másik forma működése van túlsúlyban. Az újszülöttkorban a mai ismereteink szerint első 10 napján belül csak örökletesen veleszületett feltétlen *fiziológiai* jellegű reflexek működnek. Az első 10 napban kezdenek ezekbe a feltétlen reflex-folyamatokba beépülni, ezekre ráépülni elsősorban a táplálás — táplálkozás, de a testi gondozás történéseivel is a klasszikus pavlovi vegetatív-szomatikus *fiziológiai* jellegű (vegetatív, visceralis, motoros, érzékelés) feltételes reflexek. Majd általában a 6—8. élethét után kezdenek megnyilvánulni a már korábban kialakultakra ráépült — mindenekelőtt az anyával vagy az anyahelyettséghez való együttélés hatásainak közbejöttével megerősített — *érzelmi*, vagyis már primitív pszichés jellegű feltételes reflex-működések. Majd az előrehaladottabb csecsemőkorban (6. élethónap után) fokozatosan az idősebb gyermek-, ifjúkorban, kedvezőtlen körülmények között esetleg csak a felnőttkorban folyamatosan beépülnek a személyiség összfunckióba a szerzett, az egyén életéhez mérten végleges formájú különböző szintű pszichés jellegű feltételes reflexek és még inkább az „alkotó válaszcím” mint a legdifferenciálódottabb pszichés jellegű részfunkció-forma.

A magasabb szintű pszichés jellegű reflexformák működésének kialakulásában kiemelkedően nagy a jelentősége a felnőttek közbejöttével elsajátított *beszédnek*: a szó, a beszéd megértésének és a szóval, a beszéléssel jelzés megtanulásának. Majd későbbi gyermekkorban az írásjelek megismerésének, az írás-olvasás, a számolás „megtanulásának”, jel-felvételre, jelzés leadásra — használatuk elsajátításának. E már magas szintű pszichés funckiók kialakulásának az alapját ugyancsak a felnőttek közbejöttével a hangzásnak mint primitív jelzésnek a „megértése”, a fény tagolódás (nappal világos, éjjel sötét) jelentésének a „megértése”, a kézzel megfogás, a tárgyaknak „eszközzé” alakulása, az állás, a járás megtanulása, ezekkel párhuzamosan a cselekvés jelentésének „megértése” szolgáltatják.

E magasabb szintű pszichés jellegű reflexműködések kialakításával a környezet felnőttjei befolyásolják (beprogramozzák) azt a belső feldolgozási

folyamatot, melyek eredményeinek egésze vezet az eredetileg csupán biológiai jellegű életfolyamatok szocializált humanizálódásához. A társadalom *felnevel*ti, a kialakuló pszichikummal rendelkező fiatal, rendkívül fogékony egyedeknek a szóval-írással-jelzés révén adják át, építik be, programozzák be a személyiség működési rendszerébe az életjelenségek társadalmi *jelentését*, értékelését. A beprogramozódottság akkor válik véglegessé, mikor a környezet felnevelteinek e hatásait a mindennapi természetes tapasztalatai alapján az egyén elfogadva magáévá teszi és mintegy megnyilvánulásait kényszerítően irányító sztereotípiaként beépíti értelmező, értékelő rendszerébe.

Ezekkel a tanító nevelő — tanuló nevelődő folyamatokkal az *absztrakt jelvilág egyenértékű ingerforrás* lesz magával a természetes életjelenségekkel, illetve a külső tárgyak világával. Ekként az absztrakt jelek utóbbiakkal ekvivalensen ki tudnak váltani ingerületet, izgalmat, amit ugyancsak oldani kell.

A kinetikus jellegű válaszadást megelőző, mintegy előkészítő belső inger—ingerület—izgalom—oldás folyamat ismerete segít a szomatikum és pszichikum egymásra hatása és végeredményben a szocializált humanizálódás mechanizmusának megértésében. Gondolom, egy egyszerű példával lehet a legjobban rámutatni a már kialakult összefüggések lényegére. Vegyünk példának egy fiatal leányt, aki társaságban van. Ha a helyiség hőmérséklete túlzottan emelkedik, a magasabb környezeti hőmérséklet mint természetes inger a leány testi-szervezetében feltétlen inger—ingerület—izgalom folyamatot indít és más jelenségek mellett fokozódik az izzadságmirigyek működése. Különösen a hónaljárokban válik erőteljessé az izzadás. E testi-szervezeti folyamatnak nem lenne további következménye, ha egyedül otthonában lenne a leány, de a példának hozott helyzetben ő idegenben más emberekkel, idegen fiúkkal leányokkal van, akik között sikerre vágyik. Ha a példának hozott leány tudja magáról, hogy izzadságának szaga túlzottan intenzív, ez a tudat ebben a helyzetben a pszichikumában feltételes reflexfolyamatot indít meg. Arra gondol, hogy társai is megérik a kellemetlen izzadság szagot. Ezt a kudartól való félelem-gondolatot tehát alapjában elsődleges testi-szervezeti tényezők váltották ki. A pszichikumában a feltételes reflexlánc azután folytatódik. A gondolat az érzelmi szférában szorongást vált ki. Attól szorong, hogy az izzadságszag miatt szégyenben marad, kinevetik, kudarc, csalódás éri. Ez a szorongás azután mint pszichogén disz-stressz visszahat a testi-szervezetre, és ahelyett, hogy az elsődleges testi-szervezeti folyamat megszűnne vagy enyhülne, ellenkezőleg az izzadságmirigyek váladékelválasztása még fokozódik. Ebben a példában tehát egy elsődleges testi-szervezeti feltétlen reflexfolyamat volt a ható inger a pszichés folyamatok megindulására és formálódására.

Fordítva is lejátszódhat az egymásra hatás mozgásiránya. Vegyünk példának egy tornaversenyen szereplő fiatal fiút. A versenyben a pszichikumában úgynevezett versenyláz van. Ez azt jelenti, hogy az egyén szorong, vajon

sikeres lesz-e a versenyzése. Ez a szorongás mint elsődleges pszichogén diszstressz fokozza a bőr izzadtságmirigyének működését. Emiatt nyirkosak lesznek a versenyző tenyerei is. Ezt a feltételes reflexfolyamatot további láncreakció követi. A versenyző *tudja*, hogy a nyirkos tenyér miatt tornaverseny közben a szíven megcsúszhat a keze és hibát követhet el a bemutatásra kerülő gyakorlaton és veszélyezteti a verseny sikerét, kudarc, csalódás érheti. Ez a pszichés tényező viszont további inger (disz-stressz hatás) a testi-szervezetre és tovább fokozódik a bőr izzadtságmirigyének működése.

E két rendkívül egyszerű példa meggyőzően mutatja a testi-szervezeti és a pszichés tényezők a már kiépített sztereotípiák miatti egymásra hatásának és egymástól függésének a sémáját. Nehézség nélkül adaptálhatók e példák más, a felhozott példáknál sokkal bonyolultabb szomatiko-pszichés, illetve pszicho-szomatikus mozgásirányú folyamatok megértéséhez. Arra kell csupán gondolnunk, hogy az ember mindennapi élete nem hasonlítható a kísérleti állatok életéhez. Az emberek sem személyiségük folyamatos kialakulása közben, sem a már kész felnőttiségükben nem teljesen hang- és fényszigetelt, kondicionált levegőjű laboratóriumi kísérleti kamrákban élnek, hanem nyílt társadalmi és természeti környezetben, és minden ingert, ami életük élése közben éri őket (beleértve a felnőttek tanítását, nevelését mint ingert), sajátos egyéni személyiségükben dolgoznak fel a már addigra kialakult sajátos értékelő rendszerükkel saját maguk számára. Ebben az értékelő rendszerben a természeti jellegű ingerek és a pszichés jellegű (absztrakt) ingerek mint ingerület — izgalom-kiváltó hatások — amint említettük —, akként válnak ekvivalenssé, vagyis a természetes életjelenségek akként humanizálódnak, ahogyan az ember ontogenezise folyamán a környezet felnőttjei: a beszéd és az írás megtanításával párhuzamosan fokozatosan megtanítják, „elfogadtatják” és beépítik (beprogramozzák) az egyén korábban csak biológiai jellegű *jelentések* rendszerébe a társadalmi emberek által konvencionálisan kialakított társadalmi jellegű *értékeléseket*, mint az emberre általában érvényes jelentések (jó-rossz, szép-csúnya, értékes — értéktelen, büntetendő — jutalmazandó) rendszerét. Ez a társadalmi jelentések rendszerének elfogadottsága mint a cselekedeteket meghatározó funkcionalitás képviseli a szocializált humanizálódást.

Az, hogy adott egyén felnőttkorában az említett reflexformák, ingerre (szükséglet, igény) válaszadási formák közül a személyiség összműködésében melyik a domináns, tehát az ingerek túlnyomó részére az egyén melyik mechanizmus szerint válaszol, hogy az életfolyamatok közül melyek és milyen intenzitással szocializáltan humanizálódtak, az az egyén sajátos élettörténetét kialakított tényezőktől függ. Az biztos, hogy az egyedi életben végig mind a négy reflexforma, válaszadási mechanizmus forma működésbe lépésének lehetősége megmarad, és adott szituációkban az ősibbek veszélyeztetik a „fiatalabb”-ak hatásosságát. Hogy az életjelenségek értelmezésében és a jelentések rendszerében mennyire hatásosan érvényesül a társadalmi hatásként kiépült

szocializált humanizálódás, a „fiatalabb” feldolgozási, válaszadási működési forma az egyén megnyilvánulásai aktuális irányításában, ez nagyon bonyolult aktuális belső folyamatoktól is függ. Tudni kell, hogy az aktuális személyiség-funkcionálás a kinetikus jellegű válaszadás előtt a belső feldolgozó folyamatban, az analízáló történések közben az *inger jelentésének* megállapításához a pszichikum bizonyos kódolási szisztémát vesz igénybe. A jelentés-megállapítási kódsszisztéma kulcsa: „a nekem jó” és „a nekem rossz”.

„A nekem jó” és „a nekem rossz” lehet testi-szervezeti és lehet pszichológiai jellegű. Vagyis az ingereknek a kódkulccsal történő megoldással *jelentése* lehet testi fájdalmat vagy testi jóérzést, kedvező vagy kedvezőtlen testi állapotot jelentő, vagy lehet pszichés jellegű: érzelmi örömet, érzelmi kint, bánatot, szomorúságot vagy értelmi jellegű tárgyi, etikai, esztétikai értéket jelentő. Leglényegesebb milyenségben az ekkénti kódkulccsal megoldott jelentés lehet a teljes testi szervezet létét veszélyeztető vagy védő, vagy lehet csupán a pszichikum szempontjából igazságtani megsemmisülést vagy ellenkezőleg ilyen segítést, támogatást jelentő.

A legdifferenciáltabb, legérettebb, legbonyolultabb emberi személyiség is lényegében a legősből élő organizmusok alaptörvényszerűségeit követi, mikor bármilyen inger—ingerület—izgalom belső feldolgozásakor személyiség megnyilvánulásban, állásfoglalásban, cselekvésben, tevékenységben, viselkedésben, magatartásban, az ingerre választ ad. Ez az ősi törvény: „a nekem rossz” *elől el kell menekülni*, „a nekem jó” *felé kell közeledni*, „a nekem rossz”-at támadni kell, meg kell semmisíteni, „a nekem jó”-t meg kell tartani, meg kell védeni.

A rendkívül bonyolult emberi személyiségben és ezen belül a pszichikumban ez „a nekem rossz”-tól menekülés és „a nekem jó”-hoz közeledés realizálása a mindennapi életben és a cselekvésben, a tevékenységben, a mozgásban, a viselkedésben, a magatartásban megnyilvánuló álláspont kialakítása persze nem olyan egyszerűen történik, mint pl. az egysejtű amőbának „a nekem rossz”-at reprezentáló száraz megnyilvánulástól el, „a nekem jó”-t jelentő nedves megnyilvánulás felé oda mozgása, vagyis csupán kémiai és fizikai jellegű hatásokra válasz. Az ingerre az emberi válaszadás mint személyiség megnyilvánulás, mint állásfoglalás, cselekvés, tevékenység, viselkedés, magatartás nagyon bonyolult áttételeken át jut el a realizálódásig. Van pl. olyan személyiségű ember, aki elviseli a legveszélyesebb testi-szervezeti „nekem rossz” állapotot, a legnagyobb fokú testi fájdalmat, kint, esetleg még a halált is, mert az inger—ingerület—izgalom feldolgozásaként realizálódott cselekedet, tevékenység, viselkedés a személyiségében olyan pszichikai jellegű „nekem jó”-t vált ki, amit az adott fejlettségű ember a legfőbb emberi „nekem jó”-nak él, aminek elérését az élet értelmének, a legfőbb életcélnak tartja. Fordított is lehet a bonyolult áttétel. Van olyan személyiségű ember, aki a testi-szervezeti „nekem jó” elérése kedvéért elviseli a más ember számára elviselhetetlen pszichikai „nekem

rossz" állapotokat, esetleg a pszichikai jellegű egzisztenciális megsemmisülést.

Azt kell mondanom, hogy az eddigi klinikai tapasztalatok alapján úgy látszik, hogy általában minél fiatalabb életkorú, minél kevésbé szocializáltan humanizálódott személyiségű az egyén, a megnyilvánulásait, az állásfoglalásait, cselekvéseit, tevékenységeit, viselkedését, magatartását indító meghatározók annál inkább a testi-szervezeti „nekem jó” elérése irányába tolják. Minél érettebb, differenciáltabb, bonyolultabb lett viszont egyéni fejlődése folyamán az egyed személyisége, annál inkább lépnek jelentőségben előtérbe a pszichikai jellegű „nekem jó” állapotok elérésére való törekvések, mint megnyilvánulásra, állásfoglalás kialakítására, cselekvésre, ténykedésre, viselkedésre, magatartásra indítók.

Általában nem csupán az életkor számszerű előrehaladásával párhuzamosan alakul ki ez az utóbbi élet-élési forma. A személyiség fejlődésének azon szintjén bontakozik ez ki, mikor a személyiség-dinámia (funkció-rendszer) központjában már nem az *én* fontossága áll, hanem az *én* fontossága elhelyezkedik a *te*, az *ő*, az *ők* fontosságát is magában foglaló központi elhelyezkedésű *mi* fontosságában. E fejlettségi szinten már a személyiség-dinámia (funkcionális rendszer) központjában a *mi* foglalja el a legjelentősebb helyet, és a „nekem jó” helyett „a nekünk jó”, „a nekem rossz” helyett „a nekünk rossz” az inger—ingerület—izgalom jelentését megoldó kódolási kulcs. Ez a *mi* a fejlődés alacsonyabb szintjén csupán az *én* és a *te*, az *én* és az *anya* kettősenek egységét jelenti. Csak későbbi életszakban szervülnek ehhez hozzá a többi családtagok, majd a család egésze, és még sokkal később a kisebb és nagyobb közösségekhez, a munkahelyhez, a házához tartozó emberek közösségének egésze, majd az egész emberiség („mindenki”), majd a nem tárgyas mivoltú eszmék, ideák.

IV. A gyakorlat számára levonható következtetések

Amint az eddigiekben utaltunk rá, a személyiséget alkotó két nagy szisztéma közül a *testi-szervezet (vegetatív szomatikum)* a veleszületett, genetikailag beprogramozódottak megvalósulásaként egészséges körülmények között a biológiai érés folyamán mindenként jellegzetes általános emberi morfológiai és élettani funkcionálitási formában kialakul, a *pszichikum* kialakulása ezzel szemben szigorúan függvénye a megszületés utáni egyéni életet körülvevő környezethatásoknak. A pszichikum az ontogenezisben a környezet (társadalmi + természeti) embereivel való együttélésben, együtt cselekvésben, együtt tevékenykedve a folyamatosan aktuális ráhatások által megindított folyamatok: inger—ingerület—izgalom—oldás (érzelmi, gondolati, cselekvési történések) belső egyéni feldolgozása fejlődési folyamatában „szerzetten” és kifejezetten egyéni tartalommal jön létre. A kialakult forma és tartalom tehát

kifejezetten a környezethatások eredménye. A külső hatások közül kiemelkedően fontosak az egyénhez érzelmileg közelállóknak az egyénre, cselekedeteire vonatkozó értékelései. Ezen ismeretekből mind az orvosi, mind a pedagógiai gyakorlat számára az a fontos következtetés vonható le, hogy a testi-szervezetre vonatkozó és a filogenezisben kialakult beprogramozódottságok egészséges körülmények között akaratilag nem változtathatók meg. Annyit tudunk tenni, hogy a kíváncsú testi-szervezeti tulajdonságokat erősítjük, a nemkíváncsúsakat gyengíteni igyekszünk. A pszichikumban viszont — és ez lényeges — az ontogenezis folyamán kialakult beprogramozódottságok a visszacsatolás folyamata felhasználásával átalakíthatók vagy a nemkíváncsúsak kialakulása megelőzhető. Hogy ez a mindennapi gyakorlatban megtörténhessen, a *tennivalók módszerét* illetően figyelembe kell venni, hogy közvetlenül a megszületés után az egyed még tisztán biológiai jellegű lény és a meginduló extrauterin érési folyamat biológiai törvényszerűségeket követ. Ebben a korai életszakban az egyed életére alapvetők a szomatikus tényezők. Ezeket felhasználva kell tehát a környezeti hatásokat kifejteni. Ennek megfelelően ezen életkorban a „nevelés” módszerei: a gondozás, a táplálás mindennapi tennivalói végrehajtási mikéntjében vannak elrejtve. Mivel azonban a mai civilizált társadalmakban az új egyed élete már az extrauterin életnek kezdet kezdetétől társadalmi keretek között indul, majd zajlik tovább, a „nevelési” módszerek további megválasztásakor tudomásul kell venni azt is, hogy az anyán és a többi felnőttön át közvetett és a különböző intézmények közbejöttével közvetlen társadalmi pszichés jellegű hatások is már a megszületés után azonnal elkezdik kialakítani, formálni azt a funkcionális rendszert, amit azután később a maga teljességében pszichikumnak nevezünk. Amint az újszülöttkortól kezdve az egyén élete halad előre a csecsemő-, a kisgyermek-, az óvodás-, az iskolás gyermekkoron át az ifjúkor, majd a felnőttiség felé, az ekként fokozatosan mindinkább kialakuló pszichés rendszer szerepe a személyiségen belül mind kifejezettebb és kifejezettebb lesz. Hogy a személyiség fejlődése az egyén és a társadalom szempontjából egyaránt a kíváncsúnak megfelelően haladjon, ahhoz a felnőttiség felé haladó életszakaszokon az élettani jellegű gondozó, tápláló tevékenységi hatások mellett mind inkább és inkább előtérbe kell kerüljenek mint „nevelő” környezethatások a pszichikus jellegű tényezők. Ugyanis az érés a fejlődés szerint egymást követő életszakaszokban az egyed életfolyamatait *dominánsan irányító* belső erők is változáson mennek át. Míg meghatározott fiatal életszakban a személyiség egészen belül az érzelmi személyiség-elem a vezérlő és csak a továbbfejlődéssel fokozatosan veszi át a rendszer vezérlését az értelmi személyiség-elem. Egészséges körülmények között a jól fejlett felnőtt személyiségű emberben a szomatikum és a pszichikum kölcsönhatásában a dominancia a pszichikus hatás értelmi jellegű dominanciája felé tolódik el. Anélkül természetesen, hogy a többi részelem hatása teljesen kialakulna. E fejlődési formának megfelelően az életkor haladásával párhuz-

mosan csupán a teherbírásnak megfelelően fokozva az absztrakcióval járó terhelést a „nevelő” módszereknek mind több és több pszichés elemet (verbális jellegű tanítás, oktatás) kell tartalmazniok. Sőt a mai társadalom elvárásait és szükségleteit tekintve mind az egyén, mind a társadalom egésze szempontjából azt kellene elérni a „nevelés”-sel, hogy a pszichikum elemei közül a tudatos elemek legyenek a kölcsönhatások között a személyiségben a vezérlők. Ennek eléréséhez azonban a „nevelődés-nevelésben” mind az egyénnek, a „neveltnek”, mind a társadalom egészének, a környezetnek, a „nevelőknek” egymás szempontjait messzemenően figyelembe véve nagy erőfeszítéseket kell tenniök.